

## **FƏLSƏFİ BAXIŞ VƏ YANAŞMALAR**

UOT 101.1:316

[https://doi.org/10.30546/ifs.2024.2\(43\).005](https://doi.org/10.30546/ifs.2024.2(43).005)

### **AZƏRBAYCAN DÜNYA ÇAĞIRIŞLARI KONTEKSTİNDƏ: COP29-UN MƏQSƏD VƏ MƏRAMI**

**Ziba Ağayeva**

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, **Azərbaycan**

[ziba.agayeva57@gmail.com](mailto:ziba.agayeva57@gmail.com)

<https://orcid.org/0009-0006-2053-6007>

**Xülasə.** Məqalədə dövrümüzün qlobal problemləri dünya çağırışları kontekstində tədqiq edilmiş, inkişaf etmiş böyük dövlətlər tərəfindən müasir texnika və texnologiyanın nəzarətsiz istifadəsi nəticəsində yaranmış qlobal ekoloji problemlər arasında yerin iqlim dəyişikliyinə son onillikdə bəşəriyyəti təhdid edən olduqca ciddi problemə çevrilməsi məsələsi fəlsəfi aspektdən təhlilə cəlb edilmişdir. O cümlədən məqalədə XXI əsrdə ekoloji təhlükəsizliyin xüsusi rolu, ekoloji böhranın təzahürlərindən biri kimi iqlim dəyişikliyinə daha spesifik bir problem olması və bu səbəbdən onun həlli istiqamətində elm və siyasət arasında qarşılıqlı əlaqənin zəruriliyi məsələsi, eləcə də problemin həllində həlledici amil elm olsa da, elmin nəticələrinin əksər hallarda siyasətçilərin prioritet məqsədləri ilə üst-üstə düşməməsi kimi məsələlər təhlil edilmişdir. Məqalədə BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə hər il keçirilən konfranslarına diqqət yetirilmiş, bu konfranslarda Azərbaycanın iştirakı və xüsusilə Azərbaycanda 12-24 noyabr 2024-cü il tarixində keçirilmiş COP29 konfransı təhlil edilmişdir.

**Açar sözlər:** qlobal problemlər, dünya çağırışları, ekoloji fəlakətlər, iqlim dəyişikliyi, ekoloji təhlükəsizlik, elm və siyasət, BMT, COP29, tarixi qələbə

### **АЗЕРБАЙДЖАН В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ МИРОВЫХ ВЫЗОВОВ: COP 29 ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ**

**Зиба Агаева**

**Резюме.** В статье исследуются глобальные проблемы нашего времени в контексте мировых вызовов, акцентируя внимание на вопросе изменения климата как одной из наиболее серьезных угроз для человечества в последние десятилетия. Особое внимание уделено философскому анализу этого вопроса. В статье рассматривается особая роль экологической безопасности в XXI веке, необходимость взаимодействия науки и политики для решения этой проблемы. Подчеркивается, что результаты науки часто не совпадают с приоритетными целями политиков, хотя наука является решающим фактором в решении данной проблемы. Внимание уделяется ежегодным конференциям ООН по изменению климата; участию Азербайджана в этих конференциях и, в частности, конференции COP 29, которая прошла с 12 по 24 ноября 2024 года в Азербайджане.

**Ключевые слова:** глобальные проблемы, мировые вызовы, экологические катастрофы, изменение климата, экологическая безопасность, наука и политика, ООН, COP 29, историческая победа

## **AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF WORLD CHALLENGES:**

### **GOALS AND OBJECTIVES OF COP29**

**Ziba Agayeva**

**Abstract.** This article explores the global problems of our time in the context of world challenges, focusing on the issue of climate change as one of the most serious threats to humanity in recent decades, caused by the uncontrolled use of modern technology and techniques by developed nations. The philosophical aspects of this issue have been analyzed. The article also examines the special role of environmental security in the 21st century, climate change as a more specific problem among the manifestations of the ecological crisis, and the necessity of interaction between science and politics to address this issue. It is emphasized that while science is the decisive factor in solving the problem, the results of science often do not align with the priority goals of politicians. The article pays attention to the annual UN climate change conferences, participation of Azerbaijan in these conferences, and particularly the COP 29 conference, which took place from November 12 to 23, 2024, in Azerbaijan.

**Keywords:** global problems, world challenges, ecological disasters, climate change, environmental security, science and politics, UN, COP 29, historical victory.

### **Giriş**

Dövrümüzün qlobal problemləri, yer kürəsində müasir həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən, xüsusilə qlobal iqtisadiyyatın qeyri-bərabər, balanssız inkişafı nəticəsində təbiət-cəmiyyət münasibətlərinin pozulmasına adekvat reaksiya olaraq, təbiətdə bəşəriyyəti təhdid səviyyəsinə qədər yüksəlmiş olduqca kəskin ekoloji problemlərin dərinləşməsi səbəbindən yaranmış kataklizmlərin, eyni zamanda bir çox siyasi (məs.: müasir müharibələr, münaqişələrin dərinləşməsi, hərbi sənayenin sürətlə inkişafı və s.) və sosial problemlərin məcmusu olmaqla, müasir dünya çağırışlarını şərtləndirir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2 fevral 2021-ci il tarixində imzaladığı "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" in təsdiq edilməsi haqqında Sərəncamda müasir dünya çağırışları nəzərə alınmış, ölkəmizin növbəti on il ərzində qüdrətli dövlət və yüksək rifah cəmiyyəti kimi inkişafını təmin edəcək, sosial-iqtisadi inkişafının əsas hədəflərini müəyyənləşdirən milli yol xəritəsi təqdim edilmiş, dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyətin formalaşmasına əsaslı zəmin yaradılmışdır. Çünki hazırki dövrdə bəşəriyyətin və sivilizasiyanın yaşamasını, əhəlinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasını, bütövlükdə sosial tərəqqini şərtləndirən əsas məsələ qlobal problemlərin həllindən asılıdır.

### **Müasir dünyanın problemləri**

Müasir dünyanın durmadan dəyişdiyini bəyan edərkən, biz elmi dövriyyəyə yeni heç nə gətirmirik, yəni “evrika” açmırıq. Çünki hələ V əsrdə dialektikanın banisi Heraklitin “hər şey axır, hər şey dəyişir”, “hər şey axır və heç nə yerində qalmır”, Platonun dialoqlarından birində qorunub saxlanılan və başqa bir frazeoloji ifadə olan – “eyni suya ( çay axdığından) iki dəfə daxil ola bilməzsən” kimi məşhur ifadələri eramızdan əvvəl insan həyatında və cəmiyyətdə durmadan, fasiləsiz olaraq baş verən dəyişikliklərin qaçılmaz olduğunu sübut edir. Həqiqətən də, dünyada qalıcı olan, sükunətdə, ətalətdə qalan heç bir şey yoxdur, zaman gedir, “hər şey axır və hər şey dəyişir”. Bu, izaha ehtiyacı olmayan bir aksiomadır [13]. Lakin dünyada baş verən hətta ən cüzi dəyişikliklər belə, bəlkə də gündəlik həyatın axarında o qədər hiss edilməyə də, zaman ötdükcə yeni xüsusiyyətlər qazanaraq, yalnız cəmiyyətin mədəni, iqtisadi, sosial həyatında deyil, eləcə də beynəlxalq müstəvidə ölkələrin inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirən ən mühüm amilə çevrilir.

Müasir dövrdə yalnız indifferent insanlar (bilik, əxlaq, din və ictimai həyat məsələlərinə daimi biganə insanlar) iqlim dəyişikliyinə, ətraf mühit problemlərinə, ekoloji fəlakətlərə laqeyd münasibət bəsləyə bilər. Əslində isə statistika müasir dövrdə təbii və texnogen fəlakətlərin sayının artdığını, nəticələrinin isə insan həyatı üçün nə dərəcədə ağır və təhlükəli olduğunu göstərir. Orta hesabla son bir neçə onillikdə təbii fəlakətlər hər il dünyada on minlərlə insanın ölümü ilə nəticələnmişdir. Məsələn, təkcə Türkiyədə 1923-cü ilin fevral ayında baş vermiş zəlzələ nəticəsində, rəsmi

məlumatlara görə, 17 min 480 ölüm hadisəsi baş vermiş, 23 min 781 insan xəsarət almış, 133 min 683 bina çökmüş, təxminən 600 min insan evsiz-eşiksiz qalmışdır [12]. Düzdür, təbii fəlakətlər global miqyasda bütün ölümlərin cüzi bir hissəsini təşkil edir, lakin bununla belə, xüsusilə yoxsul, infrastrukturunu zəif və orta gəlirli ölkələrdə bu, həssas əhaliyə böyük təsir göstərir.

Əlbəttə ki, müasir dünyada baş vermiş istənilən ekoloji fəlakət (qasırğalar, zəlzələlər, meşə yanğınları, daşqınlar, torpaq sürüşmələri, tornadolar, sunamilər və s.) onu yaşayan insanlar üçün böyük faciədir. Bu tip faciələr digər insanlar üçün, bütövlükdə bəşəriyyət üçün “qırıq pəncərə” effekti verə biləcək bir hadisədir. Çünki dünyanın bir başında baş vermiş təbii fəlakət dolayısı ilə o biri başında rezonans doğurur. Düzdür, Amerika sosioloqları C.Uilson və C.Kellinqin (1982) “qırıq pəncərə” nəzəriyyəsi (əgər binada bir pəncərə sınıbsa və heç kim onu dəyişmərsə, bir vaxtdan sonra bu binada bir dənə də olsa salamat pəncərə qalmayacaq) [11] tam bir hüquqi-kriminoloji mahiyyətli nəzəriyyə olsa da, onu insan həyatının bütün sahələrinə – idarəetməyə, iqtisadi, sosial, psixoloji, eləcə də ekoloji sahələrə aid etmək mümkündür. Çünki müasir dövrdə insanlar nə qədər ki “təsir əks təsirə malikdir” qanunundan bir nəticə çıxarmayaraq təbiətə qarşı, cüzi də olsa, antropogen təsir göstərəcəklər, deməli, antropogen xarakterli ekoloji fəlakətlərin sayı da durmadan artacaqdır.

Bəşər tarixinin inkişafının xüsusilə böyük mərhələsini əhatə edən sənaye inqilabından əvvəlki dövrdə sosial orqanizmin bütün aspektləri vahid bir tamın hissələri kimi demək olar ki, bir-biri ilə əlaqəli, koordinasiya şəkildə, sanki “paralel” şəkildə dəyişirdi. Sənayeləşmə dövründə isə əl əməyinin maşın əməyi ilə əvəz olunması iqtisadiyyatın inkişafına görünməmiş təkan verməklə, tam ilə hissələr arasında mövcud “tarazlıq”, zəncirvari əlaqəni kəskin şəkildə pozmuş oldu. Bu isə öz növbəsində sosial həyatın müxtəlif sahələrində, xüsusilə ekoloji sahədə təbiət-cəmiyyət sistemində yaranmış disbalans nəticəsində baş vermiş dəyişikliklərin sürətinin və əhatə trayektoriyasının kəskin şəkildə artmasına və paralel olaraq dünya siyasətinə də təsirsiz ötüşmədi.

Hazırda yerin iqlim dəyişikliyi son onillikdə bəşəriyyəti təhdid edən olduqca ciddi problemə çevrilmişdir. Bir sıra alimlər bunu iqlimdəki təbii dalğalanmanın pozulmasının (son minilliklər ərzində karbon qazının səviyyəsi təbii şəkildə dəyişsə də, hazırda insanların atmosfərə atdığı karbon qazı təbii dalğalanmaların ritmini pozmuş və onu qat-qat üstələyir) [10], digərləri isə insanın global miqyasda təbii proseslərə müdaxiləsinin nəticəsi kimi izah edir. Zənnimizcə, bu məsələdə hər iki səbəbin biri digərini şərtləndirdiyindən, onların bir tam şəklində nəzərdən keçirilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Çünki hər iki səbəbin tək nəticəsi ondan ibarətdir ki, iqlim dəyişikliyi əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq daha sürətli və qeyri-sabit proses halına gəlmişdir. Bu, bir acınacaqlı faktır və prosesin belə gedişi yer kürəsində iqlim dəyişikliyi tendensiyaşının öyrənilməsinə dövrün ən aktual problemlərindən birinə çevirmişdir.

XXI əsrdə dünya səviyyəli ekspertlərin və nüfuzlu siyasətçilərin böyük əksəriyyəti bəşəriyyətin davamlı inkişafında ekoloji təhlükəsizliyin xüsusi rolunu durmadan qeyd edirlər. Hətta din xadimləri də məsələyə olduqca ciddi yanaşaraq, əksər dini tədbirlərdə ekoloji təhlükəsizlik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirlər.

İslam Ekologiya və Ətraf mühitin mühafizəsi elmləri Assosiasiyasının verdiyi məlumata görə, 2015-ci ilin avqustunda İstanbulda keçirilən Beynəlxalq İslam Ekoloji Simpoziumda aparıcı müsəlman alimləri İqlim Dəyişikliyi haqqında xüsusi Bəyannamə qəbul ediblər. Bu bəyannamədə ekoloji tarazlığın pozulmasının dayandırılması, yoxsulluğun artması tendensiyaşının qarşısının alınması, həmçinin iqtisadi münasibətlərin formalarına yenidən baxılması tələbi BMT-nin İqlim Dəyişikliyi Konfransına dünya müsəlmanları adından göndərilən müraciətdə öz əksini tapmışdır [7; s.156].

Eləcə də, 2019-cu ildə BMT-nin iqlim dəyişikliyi üzrə sammitinə müraciətində Roma Katolik Kilsəsinin rəhbəri iqlim dəyişikliyi probleminin bilavasitə “etikanın, əxlaqın, bərabərlik ruhunun, sosial ədalətin, mənəviyyatın tənəzzülü və insan ruhunun deqradasiyası” ilə bağlı olduğunu demişdir [9]. Son dövrlərdə BMT-nin və onun təsis etdiyi qurumlarda, nüfuzlu beynəlxalq forumlarda “Səkkizlər qrupu”nun, “İyirmilər qrupu”nun [8] fəaliyyətində ekoloji problemlərə böyük önəm verilir.

Bir çox müsəlman ilahiyyatçı alimləri də ekoloji böhran probleminin insan mənəviyyatı ilə birbaşa bağlı olması məsələsini önə çəkirlər. Məsələn, indoneziyalı müsəlman alim Məhəmməd Əli

də ekoloji böhranı “məənəvi böhran” adlandırır. Onun fikrinə görə, “ekoloji böhran, insanların maddi zənginliyə tuşlanmış varlanmaq ehtirası ilə təbii sərvətlərin həddindən artıq istismarının nəticəsidir. Bu, ruhu qurudur, egoizm və ifrat fərdiyyətçiliyə səbəb olur. İnsan artıq nə öz ruhu, nə də təbiət haqqında düşünür. Ekoloji fəlakət sosial mövqeyindən, etnik mənsubiyyətindən və əqidəsindən asılı olmayaraq bütün insanlar üçün Allahın cəzasıdır” [7; s.146].

Hazırda ekoloji böhran, nəticələri və onunla mübarizə metodları məsələsi dünya ölkələrinin siyasi gündəliyində önəmli yer tutsa da, bir qayda olaraq beynəlxalq münasibətlərdə əksər hallarda ekoloji arqumentasiya dövlət maraqlarından asılı olaraq istifadə edilir. Yəni, ekoloji böhranın təzahürlərindən biri kimi, iqlim dəyişikliyi daha spesifik bir problem olduğundan, elm və siyasət arasında qarşılıqlı əlaqənin zəruriliyi məsələsi gündəmə gətirilir.

Bir məsələni də xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji və xüsusilə iqlim xarakterli problemlərin yaranmasında elmin məsuliyyəti olduqca böyükdür. Yeni texnika və texnologiyaların hədsiz inkişafı və iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin bu texnologiyalardan nəzarətsiz istifadəsi və ümumən antropogen fəaliyyət nəticəsində ətraf mühit parametrlərinin dəyişməsinə və bu parametrlərin hətta bəşəriyyəti belə təhdid edəcək səviyyəyə çatmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda məhz elmin ekoloji böhranın və iqlimlə bağlı problemlərin miqyasının müəyyənləşdirilməsindəki və problemin aradan qaldırılmasının mümkün inkişaf yollarının və metodlarının tapılmasındakı rolu şübhəsiz olduğundan, göründüyü kimi, elm həm səbəbkər, həm də xilaskardır. Bununla belə, iqlim dəyişikliyinə həllində həlledici amil elm olsa da, elmin nəticələri əksər hallarda siyasətçilərin prioritet məqsədləri ilə üst-üstə düşür.

Son onilliklərdə beynəlxalq birlik iqlim dəyişikliklərinin həllinə yönəlik çoxlu sayda qərarlar qəbul etmişdir [6]. Bunun üçün imzalanmış çoxsaylı və çoxtərəfli sazişlərin tarixinə və xronologiyasına nəzər salmaq kifayətdir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, iqlim dəyişikliyi problemi əhəmiyyətli dərəcədə sənayeləşmənin, nüvə texnikası və texnologiyasının törəməsi olub, iqtisadi mahiyyət daşısa da, problemin həlli tarixi onun dünya siyasətindən, inkişaf etmiş sənaye dövlətlərinin mövqeyindən asılı olan bir problem olduğunu göstərir. Bu səbəbdən qlobal səviyyədə qəbul olunan qərarlar əksər hallarda ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən əvvəlcədən qəbul olunmuş qərarlarla müəyyənləşdirilir. Eyni zamanda, qlobal səviyyədə ziddiyyətlərin ana xətti ənənəvi olaraq iqtisadi maraqları əksər hallarda fərqli olan inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasından keçir.

XX əsrin sonlarından başlayaraq beynəlxalq birliyin gündəliyində istər təhlükəsizliyin geniş, istərsə də xüsusi aspektlərində ekoloji təhlükəsizlik problemi əsas yer tutmağa başlayıb. İqlim dəyişikliyi probleminə gəlincə isə onun müzakirəsi artıq 1970-ci illərin sonu, 1980-ci illərin əvvəllərində konkret diplomatik müstəviyə keçərək, bu sahədə qismən də olsa, müəyyən müsbət nəticələrin əldə olunmasına səbəb olmuşdur. 1988-ci ildən isə iqlim dəyişikliyi problemi prioritet ekoloji problemlərdən birinə çevrilmişdir.

BMT-nin 1994-cü ildə qəbul etdiyi İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasından başlayaraq, bütövlükdə beynəlxalq birliyin iqlim dəyişikliyi üzrə bütün fəaliyyətini iki mərhələyə bölmək olar: öz işini başa vurmuş Kioto mərhələsi və qlobal fəaliyyətin yeni mərhələsi olan 2015-ci ildə konsensusla qəbul edilmiş, 2016-cı ildə imzalanmış və bu günə qədər davam edən Paris sazişi.

Son dövrlərdə dünyada beynəlxalq ekoloji təhlükəsizliyə təhdid yaradan iki təhlükəli proses ortaya çıxmışdır:

- Müasir beynəlxalq və hərbi-siyasi şəraitin radikal dəyişikliklərə məruz qalması, dünyanın aparıcı dövlətləri arasında beynəlxalq gərginliyin artması, Rusiya-Ukrayna, İsrail-Fələstin müharibələri, Yaxın Şərq coğrafiyasındakı hərbi münaqişələr kontekstində durmadan kəskinləşən ekoloji problemlər və ekoloji təhlükəsizlik sahəsində qəbul olunmuş qanunların vəziyyətlə ayaqlaşma bilməməsi;

- Müasir mövcud siyasi paradigmlər çərçivəsində BMT-nin ekoloji təhlükəsizlik sahəsində apardığı əsas danışıqlar mexanizminin effektivliyinin azalması.

Ekoloji problemlərin gərginləşməsi dünyada gedən siyasi, hərbi, iqtisadi proseslərlə birbaşa əlaqəli olduğundan iqlim dəyişikliyi problemi də, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, siyasi aktuallıq daşıyır.

Hazırda müasir iqlim dəyişikliyi problemi planetimizdə mövcud olan digər qlobal problemlərdən: iqtisadi böhrandan, yeni virus və xəstəliklərin yaranması və yayılması təhlükəsindən, Yer kürəsi əhalisinin həndəsi silsilə ilə artımı tendensiyasından, ərzaq çatışmazlığı və bir sıra ölkələrdə mövcud olan içməli su problemindən heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Vəziyyətin belə təhlükəli həddə çatması ekoloji təhlükəsizlik və iqlim dəyişikliyi ilə bağlı problemlərin qlobal siyasi gündəmin xüsusilə mühüm bəndinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur.

### **Ekoloji təhlükəsizlik və iqlim dəyişikliyi**

Biz artıq daşqınlar, quraqlıqlar, yanğınlar, temperatur dəyişmələri, qasırğalar şəklində genişmiqyaslı təbii anomaliyalar, cəmiyyət üçün zəruri olan həyatı əhəmiyyət kəsb edən təbii sərvətlərin azalması, habelə insan həyatı üçün təhlükəli olan ozon təbəqəsi dəliyi, atmosferin qaz tərkibinin, radiasiya çirklənməsinin və biosferdə baş verən digər faciəyə səbəb ola biləcək dəyişikliklərin, qlobal hadisə və proseslərin müasiri və şahidiyik. Müasir dövrümüz insanın ətraf mühitə, o cümlədən iqlim sisteminə durmadan artan təsiri ilə xarakterizə olunur. Le Şatelye prinsipinə uyğun olaraq (“Sistemi tarazlıqdan çıxaran xarici təsir, sistemdə bu təsirin nəticələrini zəiflətməyə meyilli proseslərə səbəb olur”), Yer kürəsi hələ müəyyən dərəcədə bu ekspansiyaya müqavimət göstərmək gücünə qadirdir. Lakin onun da imkanları hədsiz və hüdudsuz deyil. Bu baxımdan iqlim dəyişikliyi problemi həm milli sərhədlərdən asılı olmayaraq, yer üzündəki bütün insanlar, həm də dünya ölkələrinin böyük əksəriyyətinin siyasi liderləri üçün böyük məsuliyyət və siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə hər il keçirilən dünya siyasətinin “olimpiadası” kimi qəbul edilən konfranslarına bir çox ölkələr ev sahibliyi etmişdir. İlk beynəlxalq konfrans – COP1 28 mart - 7 aprel 1995-ci il tarixlərində Berlində, daha sonra COP2 1996-cı ildə Cenevrədə, COP3 1997-ci ildə Yaponiyanın Kioto şəhərində baş tutmuşdur. Və artıq məhz bu konfransda konkret dövlətin, iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə müxtəlif imkanlara malik olduğu qəbul edilmiş və buna müvafiq olaraq atmosferdəki istixana qazlarının hazırkı səviyyələrinə cavabdeh olduqları əsas götürülərək, cari emissiyaları azaltmaq öhdəliyi inkişaf etmiş ölkələrin üzərinə qoyulmuşdur. Daha sonra BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə beynəlxalq konfransları mütəmadi olaraq hər il Avropanın bir çox böyük 12 şəhərində, Cənubi Amerikanın şəhərlərində (Buanes-Ayresdə (2), Meksikanın Kankun, Lima), Hindistanın rəsmi paytaxtı Nyu Dehliyə, beş ərəb dövlətində (Mərakeş (2), İndoneziya, Qətər, Misir, BƏƏ), Kanadanın Monreal şəhərində, Afrikanın (Kenyanın Nayrobi, CAR-ın Durban) böyük şəhərlərində keçirilmişdir.

Rio sammitinin və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının işə başlamasından keçən otuz il ərzində Konvensiya Tərəflərinin hər il keçirilən Konfransları (COP) iqlim məsələləri üzrə dünyanın ən yüksək qərar qəbul edən orqanı və dünyanın ən böyük beynəlxalq toplantılarından biri kimi rəsmi görüş statusu daşıyır. Məqsədi – üzv ölkələrin bu istiqamətdəki birgə fəaliyyətinin razılaşdırılması məqsədilə keçirdikləri iqlim tədbirlərinin keyfiyyət səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi və dəyərləndirməsi missiyasının həyata keçirilməsidir.

BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Parisdə keçirilən (2015-ci il noyabr Le-Burje) 21-ci konfransı iqlim diplomatiyası sahəsində 1992-ci ildə BMT-nin iqlim dəyişikliyi üzrə çərçivə konvensiyasından Kioto protokolundan sonra əldə olunan ən böyük uğuru hesab olunur. Bu uğur öz əksini COP 21-in nəticəsi olan iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə hazırda əsas sənəd hesab olunan Paris sazişində tapır. 197 ölkənin razılığı ilə imzalanmış bu saziş qlobal istiləşmənin tempinin azaldılması (qlobal temperatur artımının indiki 2° C-dən 2100-cü ilə qədər sənayeləşmədən əvvəlki 1.5° C-yə qədər azaldılmasını, iqlim dəyişikliyinə yüksəlməsinin qarşısının alınmasını və bu yolda qlobal kollektiv fəallığın səfərbər edilməsini hədəfləyir) yolunda “tarixi dönüş nöqtəsi” (L.Fabius) kimi dəyərləndirilir. Konfransda dekabrın ayının 4-də Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva və Fondun vitse-prezidenti, IDEA İctimai Birliyinin təsisçisi və rəhbəri Leyla Əliyeva iştirak ediblər. Avropa üzrə Regional Ətraf Mühitə Mərkəzinin konfrans çərçivəsində “Az karbonlu inkişaf və iqlim dayanıqlılığı üçün innovativ yanaşmalar” mövzusunda təşkil etdiyi tədbirdə çıxış edən Leyla Əliyeva bəşəriyyətin qarşılaşdığı aktual ekoloji problemləri və onların həlli yolları barədə təkliflərini irəli sürməklə yanaşı, IDEA – Ətraf Mühitin Mühafizəsi

naminə Beynəlxalq Dialoq İctimai Birliyinin bu sahədəki təcrübəsi haqqında ətraflı məlumat vermişdir [5].

COP28 2023-cü il 30 noyabr-12 dekabr tarixlərində dünyanın ən böyük neft və qaz yataqlarına sahib, ətraf mühitin adambaşına düşən çirklənmə səviyyəsinə görə lider ölkələrindən sayılan BƏƏ-nin paytaxtı Dubayda keçirilmişdir.

Azərbaycan ilk dəfə olaraq COP28-də Heydər Əliyev Fondu, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə yaradılan “İqlim dayanıqlığı üçün davamlı həlləri rəhbər tutmaq” (“Pioneering sustainable solutions for climate resilience”) mövzusunda milli pavilyonla təmsil olunmuşdur. İnteraktiv formatdakı pavilyonda Azərbaycanın iqlim dəyişikliyi sahəsində siyasəti, atmosferə atılan istixana qazlarının azaldılması istiqamətində Azərbaycan hökumətinin tədbirləri, mitinqasiya və adaptasiya üzrə fəaliyyəti və bu sahədə digər layihələr barədə məlumat verilmişdir.

Ölkəmiz COP28-də Paris razılaşması çərçivəsində iqlim dəyişikliyi ilə bağlı dünyanın çağırışlarına qoşularaq, 2030-cu ilə qədər “qlobal birja” çərçivəsində iqlim fəaliyyətinin bütün sahələrində – istixana qazlarının istifadəsinin azaldılmasından başlayaraq, dəyişən iqlimdə davamlılığın gücləndirilməsinə, üçüncü dünya ölkələrinə maliyyə və texnoloji dəstəyin göstərilməsinə, külək və günəş enerjisi kimi mövcud enerji mənbələrinə keçilməsinə qədər bütün sahələrdə fəaliyyət göstərməyi öz öhdəsinə götürmüşdür. Qeyd edək ki, ölkəmiz 2030-cu ilə qədər istilik effekti yaradan qazların emissiyasının 35 faiz azaldılması, 2050-ci ildə isə bu hədəfin 40 faizə çatdırılacağına dair öhdəliyi təsdiqləyib. 2015-ci ildə qəbul edilən Paris sazişi üzrə öhdəlikləri yerinə yetirmək və bu istiqamətdə aktiv fəaliyyət göstərmək Azərbaycan hökuməti üçün prioritet məsələdir [4].

COP28-də "qlobal birja" Paris razılaşması çərçivəsində iqlim dəyişikliyi ilə bağlı dünya çağırışlarına xüsusilə böyük əhəmiyyət verilmişdir. İqlim fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində – istixana qazlarının istifadəsinin azaldılmasından tutmuş, iqlim dəyişmələrində davamlılığın gücləndirilməsinə, yoxsul ölkələrə maliyyə və texnoloji dəstəyin göstərilməsinə qədər bu sazişin 2030-cu ilə qədər bütün sahələrdə reallaşmasına nail olmaq hədəf kimi götürülmüşdür. Əsas məsələ ekstremal iqlimlə mübarizədə qlobal fəaliyyət proqramına əsasən ölkələrin elektrik və günəş enerjisi kimi mövcud enerji mənbələrinə keçməsidir.

Təbii ki, problemin həlli COP28-lə başlanmayıb və onunla da bitmir. Lakin istənilən halda COP28 yanacaq dövrü üçün “sonun başlanğıcı” (“the begin of the end”) olduğunu bütün dünyaya bəyan etmişdir. COP28-in BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəfləri öz razılaşmalarının son versiyalarını 2024-cü ilin iyun ayına qədər Tərəflərə, yəni növbəti 11-22 noyabr 2024-cü il tarixlərində Azərbaycanın paytaxtı Bakının ev sahibliyi edəcəyi COP29-da təqdim edəcəkləri nəzərdə tutulmuşdur. Bununla bağlı qərar COP28-in ötən il dekabrın 11-də Dubayda keçirilmiş plenar iclasında qəbul olunub [3].

Dünyada mövcud mürəkkəb tarixi geosiyasi şəraitə, beynəlxalq vəziyyətin gərgin olmasına, baş verən müharibələrə, bir çox neqativ proseslərə, durmadan artan terror aktları təhlükəsinə və s. baxmayaraq, 2024-cü ilin noyabr ayında Bakıda keçirilən BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına – COP29-a ev sahibliyi etməsi dünya bazarında bərpa olunmayan karbohidrogenlərin təchizatçılarından biri kimi öz payı olan bir ölkə olaraq ölkəmiz üçün olduqca önəmli hadisədir.

COP29-un Bakıda keçirilməsi Azərbaycanın yaşıl enerji siyasətinə qlobal dəstəyi ifadə edir. Buna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2024-cü ilin Azərbaycanda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilib. 2020-ci ildə 44 günlük müharibədən sonra Prezident İlham Əliyev işğaldan azad olunmuş ərazilərimizi və Naxçıvanı “yaşıl enerji bölgəsi” adlandırıb və bu istiqamətdə hazırda genişmiqyaslı işlər aparılır.

12 noyabr 2024-cü il Bakıda COP29-un Liderlər Sammitinin açılış mərasimindəki nitqində ölkə Prezidenti İlham Əliyev: “Ötən ilin dekabrında təxminən 200 ölkənin yekdil qərarı ilə Azərbaycana COP29-a ev sahibliyi etmək şərəfi verildi. Biz bu qərarı ölkəmizə olan hörmət əlaməti, beynəlxalq arenada oynadığımız fəal rolun dəyərləndirilməsi kimi görürük” [2] demişdir. Belə bir nüfuzlu tədbirin İkinci Qarabağ müharibəsindəki qələbəmizin məntiqi nəticəsi olaraq, Ermənistanla düşünülmüş, ardıcıl sülh siyasətinin yürüdülməsi, düzgün taktika və stratejiyanın sərgilənməsi, uğurlu diplomatiyanın nailiyyətləri sayəsində postsovet məkanında ilk dəfə olaraq Bakıda

keçirilməsinə razılıq əldə edilməsi, Azərbaycanın istər siyasi, istər hərbi, istərsə də iqtisadi baxımdan dünyada öz sözünü demək iqtidarına malik bir ölkə kimi, mövqeyinə, nüfuzuna, beynəlxalq etimadına, dünyada baş verən hadisələrə balanslı mövqeyinə, eyni zamanda BMT səviyyəsində ölkədə siyasi və iqtisadi sabitliyin tanınmasına və qlobal səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi üçün ideal məkan olmasına dəlalət edir.

### **Nəticə**

12-24 noyabr tarixində Bakıda keçirilən CO29 Azərbaycanın qüsursuz təşkilatçılığı, 76 min nəfərin qeydiyyatdan keçməsi ilə tarixə düşdü. Tədbirin açılış mərasimində çıxış edərək: “Azərbaycan Şimal və Cənub, Qərb ilə Şərqi qovuşduğu ölkədir və bu, təkcə coğrafiya ilə bağlı deyil. Biz müxtəlif beynəlxalq iştirakçılar arasında siyasi, mədəni, enerji, ticari və nəqliyyat körpülərini sala bilərik. Azərbaycanın başladığı meqalayihələr artıq Avrasiyanın enerji və daşıma yollarını dəyişib və məhsuldar, çoxtərəfli əməkdaşlıq formatının qurulması ilə nəticələnib” [2] deyən ölkə Prezidenti İlham Əliyev hazırkı dövrdə artıq Azərbaycanın sıradan bir ölkə deyil, beynəlxalq səviyyədə öz sözünü deməyə, qlobal oyunçu kimi öz mövqeyini, öz maraqlarını müdafiə etməyə qadir, dünya siyasətinin ön cərgəsinə çıxmağı bacaran, eyni zamanda Azərbaycan xalqının etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq sülh və razılıq şəraitində yaşadığı bir ölkə olduğunu diqqətə çatdırdı.

COP29 BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə konfranslar tarixinə olduqca əhəmiyyətli səhifələr yazdı:

- Qlobal qərarların qəbul olunduğu və dövlətlərin strateji əməkdaşlıq imkanlarının müzakirə edildiyi dünya səviyyəli diplomatik tədbir olaraq, COP-un Azərbaycan modeli kimi tarixə düşdü;
- COP29 Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra yaratdığı yeni reallıqların, regionda sülh, inkişaf və əməkdaşlığa xidmət göstərdiyini beynəlxalq miqyasda nümayiş etdirdi.
- Bu tədbir bütün dünyaya Azərbaycanın qlobal problemlərin həllində fəal iştirakçı və etibarlı tərəfdaş olduğunu sübut etdi;
- Azərbaycanın yaşıl gündəliyi- enerji təhlükəsizliyi layihəsinin həyata keçirilməsi, günəş, külək və hidroenerji stansiyalarının tikilməsinin planlaşdırılması sahəsində fəaliyyəti dünya ölkələrinə bir nümunə kimi göstərildi;
- Azərbaycanın hər zaman sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq çağırışları edən bir ölkə olduğunu bütün dünyaya bəyan etdi;
- COP29 Azərbaycanın qlobal problemlərin həllinə məsuliyyətli yanaşma sərgiləyən bir ölkə kimi nüfuzunu artırdı;
- COP29 Azərbaycanın regiondakı prosesləri qlobal siyasətlə inteqrasiya etmək bacarığını və dünyada özünəməxsus yerini daha da möhkəmləndirdiyini bir daha sübut etdi;
- Azərbaycanın beynəlxalq hüquqa əsaslanan mövqeyinin düzgün başa düşüldüyünü və qəbul edildiyini ortaya qoydu;
- Azərbaycan 200 ölkənin etimadını doğruldaraq, qlobal iqlim maliyyələşdirilməsi sistemində (inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün iqlim maliyyələşdirməsini üç dəfə artırmaq, 2035-ci ilə qədər iqlim danışıqları çərçivəsində razılaşdırılmış əvvəlki 100 milyard ABŞ dolları hədəfinin artımını ildə 300 milyard ABŞ dollarına çatdırmaq barədə tarixi qərar əldə olundu) əsaslı dəyişikliklərə səbəb olacaq tarixi qərarlarla yadda qaldı;
- Azərbaycan milli iradənin gücünə arxalanaraq birlik, həmrəylik və müdriklik sayəsində beynəlxalq səviyyədə ümummilli uğura imza atdı.
- Bu tədbir bir daha Azərbaycanın beynəlxalq arenada etibarlı tərəfdaş olduğunu sübut etdi.

Azərbaycan coğrafi, iqlim, milli, mədəni, geosiyasi xarakterli çoxsaylı xüsusiyyətlərə malik ölkədir. Bu xüsusiyyətlərdən hər biri ölkənin müasir vəziyyətinə və inkişafına, eləcə də ekoloji mövqeyinə öz təsirini göstərir. Bilavasitə və ya dolayısı, qaçılmaz olaraq qlobal amillərin təsirinə məruz qalan respublika öz ekoloji mövqeyinin əsasına özünün prioritet saydığı məsələləri qoyur. Azərbaycanın ekoloji siyasəti bu sahədə onun milli maraqlarının müdafiəsinin təmin olunmasına xidmət edir. Azərbaycanın ekoloji siyasəti onun inkişaf tendensiyasına zidd olmayıb, onun milli maraqlarının etibarlı müdafiəsini təmin edir. Təsədüfi deyildir ki, dünyada baş verən qlobal ekoloji problemlər, ölkəmizin ekoloji durumu və xüsusilə işğaldan azad edilmiş torpaqların acınacaqlı ekoloji

vəziyyəti nəzərə alınaraq növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair reallaşdırılacaq beş Milli Prioritetdən sonuncusu kimi “təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi” müəyyənəndirilmişdir [1].

COP29-un Azərbaycanda keçirilməsinin ölkəmiz üçün yalnız ekoloji təhlükəsizlik, enerji keçidi, yaşıl artım, yaşıl iqtisadiyyat, Azərbaycanda, xüsusilə Qarabağda yaşıl və ekoloji cəhətdən təmiz zonaların yaradılması, külək və günəş enerjisi layihələrinin reallaşdırılması, Avropa İttifaqına qədər uzanan yaşıl enerji dəhlizlərinin gələcəyi baxımından deyil, eyni zamanda 30 illik erməni işğalının nəticələrinin ətraf mühitə təsiri, səhralaşma, meşə ekosisteminin və onun tərkib hissəsi olan qiymətli flora və fauna növlərinin məhvi, bütövlükdə ekosid, o cümlədən ərazisinin minalarla çirklənməsinə görə dünyada ilk üçlükdə yer aldığından olduqca ciddi mina və işğalla əlaqəli bir sıra digər problemlərin beynəlxalq səviyyədə dünya ictimaiyyətinə çatdırılması və həlli istiqamətində ölkəmizin səmərəli fəaliyyəti baxımından böyük önəm daşıyır.

### **İstifadə olunmuş ədəbiyyat**

1. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı” <https://president.az/>
2. 12 noyabr 2014-cü il Bakıda COP29-un Liderlər Sammitinin açılış mərasimindəki nitqində ölkə Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. <https://president.az/az/articles/view/67324>
3. الأحموري الوقود عصر نهاية بداية إلى (COP28) المناخ بتغير المعني المتحدة الأمم مؤتمر يشير <https://www.un.org/ar/climatechange/cop28>
4. BMT-nin İqlim Dəyişmələri Konfransında Azərbaycan pavilyonu fəaliyyət göstərəcək. <https://azertag.az/xeber/bmt>
5. Parisdə BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə 21-ci Konfransı davam edir. Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva və Fondun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva konfransda iştirak ediblər. [azertag.az/xeber/05.12.2015](https://azertag.az/xeber/05.12.2015)
6. <https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0qlim>.
7. Ислам в мировой политике в начале XXI века : учеб. пособие / под ред. Л.М. Ефимовой, М.А. Сапроновой; [А.М. Ахунов, В.А. Ахмадуллин, Р.И. Беккин и др.]; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации, каф. востоковедения. — М.: МГИМО-Университет, 2016. 345, [1] с. ISBN 978-5-9228-1401-0 <https://mgimo.ru/upload/iblock/898/>
8. Хайнал П. И. Система «Группы восьми» и «Группа двадцати»: эволюция, роль и документация 2007. Т. 2. № 3. С. 82–83 “The G8 System and the G20. Evolution, Role and Documentation” (ing. D. Adı) <https://iorj.hse.ru/2007-2-3/26965822.html>
9. <https://www.blagovest-info.ru/index>.
10. Vikipediya CC BY-SA 3.0 <https://creativecommons>.
11. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%>
12. <https://www.google.com/search?q=T%C3%BCrk>.
13. <https://az.wikipedia.org/wiki/>

**Rəyçi: f.e.d., prof. İlham Məmmədzadə**